

PERTTI HAAPALA
PETRI KARONEN
NILS ERIK VILLSTRAND

SUOMALAINEN YHTEISKUNTA: RAKENTEET JA INSTITUUTTIOT

Näkökulmana yhteiskunnan historia

KANSANSADUT TARJOAVAT USEIN selkeän ja toisinaan itsestään selvän moraalisen opetuksen. Yksi sellainen on Brittein saarilta 1800-luvulta periytyvä, hyvin tunnettu ja monin tavoin esitetty kertomus kolmesta pienestä porsaasta, jotka kaikki rakensivat itselleen talon: yksi kyhäsi asumuksensa oljista, toisen käytti puuta, mutta kolmannelle ei kelly vannot raaka-aineeksi muu kuin tiili. Rakennelmien (ja niiden rakentajien) laatueroit konkretisoituivat, kun nälkäinen iso paha susi saapui paikalle ja puhalsi helposti kumoon olki- ja puurakennelmat. Niinpä kahden muutenkin huolettomasti tulevaisuuteensa suhtautuneen possun ei auttanut muu kuin turvautua tiilitalon omistajaan: tämän porsaan vankka talo kesti vaivatta suden hyökkäykset. Viime töikseen susi yritti tunkeutua sisään savupiipun kautta, mutta putosi porsaiden virittelemään kiehuvaan kattilaan.

Sadun opetus on, että vaivojaan säästämätön ja systemaattisesti kaikkein pahimpaan vaihtoehtoon valmistautuva selviää. Tarinassa kaikki porsaat lopulta pelastuvat, mutta jo alun perinkin ne olisivat voineet yksin yrittämisen sijaan ryhtyä keskinäiseen yhteistyöhön. Dialogilla ja yhteistyöllä ne olisivat voineet muodostaa yhteisen uhkakuvan, rakentaa heti kestävä talon ja vapauttaa resurssiaan muihin tärkeisiin kohteisiin. Tällä

< Kansa kohtaa kuninkaan Zacharias Topeliuksen kirjoittamassa oopperassa Kaarle-kuninkaan metsästys (1852). Robert Ekmanin kansikuva oopperan librettoon (Wasenius & Co 1853), Kansalliskirjasto.

tavoin tarinasta voidaan tehdä analogia yhtäältä ihmisyhteisöjen rakentumiseen ja toisaalta erityyppisiin kriiseihin, jotka uhkaavat yhteiskuntaa samalla tavoin kuin sadun pelottava susi.

Kun suomalaiset ovat kansainvälisten mittausten perusteella maailman onnellisin kansa, tyytyväisimpiä elämäänsä ja Suomen valtio on todettu vakaimmaksi, on syytä kysyä miten ja milloin Suomi saavutti tällaisen satumaisen tilanteen? Ovatko Suomea aina asuttaneet ihmiset, joilla on ollut poikkeuksellinen kyky selviytyä kriiseistä? Vai onko kyse jostain sellaisesta, joka on syntynyt sattumalta ja pitkän ajan tuloksena?

Tämän teoksen ensimmäisessä osassa tarkastellaan suomalaisen yhteiskunnan rakentumista, sen muuttumista ja pysyvyyttä myöhäiskeskiajalta 2000-luvulle. Näkökulmana ja tarkastelun kohteena ovat yhteiskunnan rakenteet ja instituutiot. Teoksen toisessa osassa teemoina puolestaan ovat yhteisöt, rajat ja identiteetit. Nämä kaksi osaa muodostavat kokonaisuuden, jonka sisältönä on sananmukaisesti *suomalaisen yhteiskunnan historia*.¹ Tässä teoksia koskevassa jaossa on kysymys nimenomaan analyysin tasosta, ei todellisuuden jakamisesta kahtia, sillä ilmiöitä ei voi todellisuudessa erottaa toisistaan. Toisin sanoen tämä osa keskittyy makrohistoriaan ja toinen osa mikrohistoriaan: ensimmäinen osa tutkii yhteiskunnan rakenteita ja instituutioita, niiden muodostumista ja muutosta, ja jälkimmäinen tarkastelee yhteiskunnan jäsenten käsityksiä itsestään, yhteisöstään sekä näiden toiminnasta.

Teoksen lähestymis- ja esitystapa poikkeaa niin sanotusta perinteisestä historiankirjoituksesta, jossa seurataan tiukasti muutoksia ajassa eli toistetaan tapahtumien aikajärjestys – usein vielä aikalaiskokemusta jäljitellen. Tässä kirjassa tutkimustapa on temaattinen, ja tutkimuksen kohteena ovat nimenomaan ilmiöt. Ne toki tapahtuvat ajassa ja paikassa, mutta oleellista on tapahtumisen näkeminen ja selittäminen ilmiöinä, ei kronologisena jatkumona. Tällainen näkökulma edellyttää ilmiöiden käsitteellistämistä ja samalla yleistävää ja teoreettista analyysiä erilaisten ilmiöiden luonteesta. Siksi tämän kirjan rakenne ja esitystapakin ovat temaattisia.

1 Teos on yhteenvedo Yhteiskunnan historian huippuyksikön tutkimuksista, joista on jo aikaisemmin ilmestynyt satoja artikkeleita, kymmeniä erillistutkimuksia ja seitsemän temaattista antologiaa.

Ilmiölähtöisyydestään huolimatta ensimmäinen nide etenee aikajärjestyksessä. Tällä ei ole haluttu korostaa mitään historian kehityssuuntaa vaan päinvastoin: tehtävä on hahmottaa katkoksia.² Kyse on ajallisesta vertailusta, jonka tutkimusideana on selittää muutosta. Samasta syystä tutkimuksen kohteena ei ole tapahtumahistoria, eikä tämä kirja ole Suomen historian kronologia, jossa asiat tapahtuvat itsestään selvänä kausaalisenä jatkumona. Sellaisiakin teoksia on kirjoitettu, ja jokaiseen niistä sisältyy illuusio siitä, että juuri oleelliset asiat on poimittu mukaan. Historiankirjoitus on aina valikoitua menneisyyttä, ja parasta historiaa on sellainen, jossa tuo valikointi ja katkokset ovat läpinäkyvä osa tutkimustehtävää.³

Teoskokonaisuuden rakenne on siis tavanomaisesta historiankirjoituksesta poikkeava, samoin sen tekotapa. Kaikki luvut ovat usean kirjoittajan yhdessä laatimia. Kirjoittajien lukukohtaisia osuuksia ei ole siksi eritelty, eikä niitä olisi voinutkaan eritellä. Vaikka luvut perustuvat paljolti niihin erillistutkimuksiin, joita kukin kirjoittaja on yksin tai yhdessä muiden kanssa tehnyt, lopputulos on kuitenkin yhdessä mietitty. Koska kyseessä on laava yhteenveto laajemmasta tutkimuksesta, tässä teoksessa viitataan pääosin julkaistuihin tutkimuksiin, joissa puolestaan on viitattu tarkemmin käytettyihin alkuperäisaineistoihin.

Metodologinen nationalismi ja kysymys Suomesta

Kun tutkimuksen kohteena on ”suomalaisen yhteiskunnan” pitkä historia, on pakko kysyä, mikä Suomi on tai oli. Vastaus on selvä 2000-luvun alun Suomen asukkaalle, kun näemme pitkän historian lopputuloksen. Mutta tiedämme myös, että silloin kun Suomea tehtiin, lopputuloksesta ei ollut tietoa, eikä siis Suomeakaan vielä tuolloin ollut. Perinteisesti tämä ongelma on ratkaistu niin, että historiankirjoituksessa puhutaan nykyisen Suomen alueen tai väestön aikaisemmista vaiheista. Tämä on periaatteessa helppoa, mutta käytännössä hankalaa, koska Suomen alue on maantieteellisenä ja ajatuksellisenä käsitteenä ja määritelmänä vaihdellut merkittävästi aikojen kuluessa ja eri yhteyksissä, puhumattakaan siitä, minkä merkityksen aikalaiset suomalaisuudelleen antoivat. Määrittelyn ongelma ratkaistiin pitkään projektiolla eli niin, että jälkikäteinen ymmärrys siirrettiin menneisyyteen. Jos menneisyydestä ei löytynyt nykyaikaista

² Lähemmin ks. Haapala & Lloyd 2018.

³ Karonen & Villstrand 2017.

suomalaisuutta, sieltä löytyi ainakin sen esiaste ja alku. Näin teki varhainen kansallinen historiankirjoitus 1800-luvulla, ja samantapainen ajattelu jatkui pitkälle 1900-lukua, jossain määrin jopa 2000-luvulle asti. Suomen historian pitkä linja oli kansakunnan (*nation*) historia, jonka sisältönä oli koettu tai kuviteltu suomalaisuus.⁴

Historian näkeminen kansallisen ajattelun kehikossa on *metodologista* nationalismia. Kansallinen näkökulma vääristää menneen – tai ainakin se usein estää näkemästä jotakin muuta. Tyypillinen esimerkki on nimenomaan Suomen historia, jolle alettiin 1800-luvulla antaa oma – Ruotsista ja sittemmin Venäjältä – irrotettu sisältö, ikään kuin Suomi olisi aina ollut Suomi. Näin ei toki ollut, mutta Suomen *idea* voi silti etsiä menneisyydestä, kunhan muistaa, että se oli jotakin muuta kuin nykyään. Suomen idea oli aikansa tuote aikana, jolloin Suomea ei ollut. Suomea voidaan siis ajatella historiallisena abstraktiona, jonka muuttumisen historia on mielekäs tutkimustehtävä. Varhainen suomalaisuus oli myös todellisuutta ja aikalaisymmärrystä, jolla oli syynsä, ja nämä syyt on mahdollista selvittää.

Keskiajan ja varhaismodernin aikakauden Suomella voidaan tarkoittaa Ruotsin valtakunnan itäisiä osia, tarkemmin sanottuna Turun hiippakunnan aluetta, ja sittemmin 1500-luvun puolivälin jälkeen myös Viipurin (ja tuonnemmin vielä Porvoon) hiippakunnan rajaamaa aluetta. Ensimmäisen kerran Suomi määriteltiin virallisesti 1580-luvulla, kun Ruotsin kuningas korotti alueen suuriruhtinaskunnaksi, jota hallittiin laajenevan Ruotsin valtakunnan yhtenä osana. Jo 1500-luvun jälkipuoliskon sota- ja kriisiaikoina alueelle nimitettiin myös laajoin valtuuksin käskynhaltijoita ja sotilaita, joiden toiminta-alueeksi määriteltiin Ruotsin valtakunnan itäinen osa.⁵

Suomen suuriruhtinaskunnan perustaminen symbolisella tasolla 1580-luvun alussa oli ensimmäisiä kertoja, jolloin Suomi määriteltiin maakuntien ja alueiden kautta. Suomeen nimitettiin 1500-luvun lopulta aina 1700-luvun alkuun saakka kenraalikuvernöörejä, joille oli myönnetty laajoja ja alueellisesti tarkasti määriteltyjä hallinnollisia valtuuksia. Kenraalikuvernöörien valtakirjoissa hallintoalueiden rajat ilmaistiin usein sellaisilla ilmauksilla kuin ”Suomi ja Pohjanmaa”, mutta myös yleismääritelmää Suomi käytettiin, jolloin sillä tarkoitettiin suunnilleen nykyisen Suomen alueita – poisluettuna kuitenkin valtakunnan itärajalla sijainnut Käkisalmen lääni, jonka Venäjä sai Ruotsilta Stolbovan rauhassa vuonna 1617.⁶

4 Villstrand & Karonen (toim) 2017; Haapala 2021.

5 Ks. esim. Renvall 1949; Villstrand 2009; Karonen 2014; Toivo ja Miettinen 2021.

6 Lehtinen 1961; Villstrand 2009; Karonen 2014 ja em. teosten lähteet.

Ruotsin valtakunnan yleishallintoa ensimmäisen kerran täsmällisesti määrittäneessä vuoden 1634 hallitusmuodossa ja sen jälkeen julkaistuissa virallisissa asiakirjoissa lueteltiin valtakunnan läänit – ilman voittomaita – arvojärjestyksessä, eikä tehty lukua sen suhteen, missä osassa valtakuntaa ne sijaitsivat. Oleellista oli alueiden tärkeys Kuninkaallisen Majesteetin kannalta. 1700-luvulla virallisissa asiakirjoissa ja kartoissa valtakunnan katsottiin muodostuvan neljästä osasta, jotka olivat Svealand, Götaland, Norrland ja Finland, josta käytettiin aikaisemmin nimeä Österland.

Suomen voi määrittää tilallisena kokonaisuutena myös rauhansopimuksien rajalinjojen mukaan. Niinpä Uudenkaupungin (1721) ja Turun rauhan (1743) jälkeen syntyi kaksi Suomea, ruotsalainen Suomi ja venäläinen Suomi. Viimeksi mainittu tunnettiin sittemmin yleisnimityksellä Vanha Suomi, joka liitettiin vuonna 1812 ”uuteen” Suomeen eli Venäjän vallan alle siirtyneeseen Suomen suuriruhtinaskuntaan (1809–1917). Kun suuriruhtinaskunta itsenäistyi omaksi valtiokseen, tavaksi tuli nähdä Suomen historia tuolloisten rajojen mukaan. Suomen historiasta tippuivat pois paitsi Ruotsiin jääneet osat myös entiset Ruotsin osat, kuten suomalaisen asuttama Inkerinmaa.

Varhaisemmat aikalaiset eivät nähneet asiaa näin yksinkertaisena. Varhaismodernilla ajalla ihmiset tekivät eron eri ”heimojen” edustajien välille. Siksi esimerkiksi Etelä-Pohjanmaalla voitiin ilmaista muualta tulneiden olleen kotoisin Suomesta, millä tarkoitettiin Varsinais-Suomea ja Satakuntaa, tai Hämeestä tai Savosta. Vastaavat eronteot olivat tuttuja myös itäsuomalaisille, joille erityisesti rajaseudun ortodoksit olivat tavallisesti ”venäläisiä” silloinkin, kun he olivat virallisesti Ruotsin kuninkaan alamaisia. Myös käsite karjalainen saattoi tarkoittaa juuri ortodoksiväestöä. Kysymys oli paikallisuuden ilmaisemisesta. Sille oli kulloinkin syynsä ilman mitään ontologisia oletuksia erillisestä kansasta.⁷

Suomi ei ollut myöskään elinkeino- ja yhteiskuntarakenteeltaan yhtenäinen alue ennen 1900-lukua.⁸ Tämä näkyy erityisen selvästi siitä tavasta, millä Kustaa Vaasan 1530-luvulta aloittaman verouudistuksen ja valtion verotuksen systematisoinnissa pyrittiin keräämään kultakin alueelta *niille tyypillisiä verotuotteita* kruunun tarpeisiin.⁹ Jo 1600-luvun alussa valtiolta muutti verotusjärjestelmää, kun se halusi keskittyä vain muutamaani verotuotteisiin, mutta edelleenkin Suomea ei pidetty yhdenmukaisena

7 Lamberg 2018.

8 Nenonen 2018.

9 Ks. esim. Renvall 1949; Laakso 1982; Seppälä 2009.

verotusalueena. Jatkuvan sodankäynnin vuoksi valtio tarvitsi entistä enemmän resursseja nopeasti ja helposti kerättävissä olevassa muodossa. Siksi verotusjärjestelmässä pyrittiin kasvattamaan rahaverojen osuutta, mikä puolestaan johti kaupunkien määrän lisäämiseen: vain porvareilta voitiin saada lisätuloja valtion kassaan.¹⁰

Uusien kaupunkien perustamisalta ajoittui Suomessa – samoin kuin Ruotsissa – 1500-luvun lopulta 1600-luvun puolivälin paikkeille. Se toi mukanaan uuden elementin Suomen alueellisuuteen, sillä vasta perustetut kaupungit keskittyivät rannikoille. Sisämaahan ei perustettu mainittavia kaupunkeja ennen 1700-luvun loppua. Niistäkin vain Tampereesta tuli myöhemmin 1800-luvun puolella taloudellisesti tärkeä – nyt osana Venäjän talouspolitiikkaa.

Varhaismodernin ajan Ruotsia ja Suomea karttojen perusteella tarkasteleet tiesivät varsin hyvin, millaisesta alueesta oli kysymys. Erot nykyaikaisiin satelliittikuviin verrattuna eivät ole kovin suuria: merkittävimmät erot ovat Itämeren ja erityisesti Pohjan- ja Suomenlahden muodot, jotka varhaisissa kartoissa kuvattiin aina poikkeuksellisen pitkiksi ja kapeiksi. Kartoissa meri nähtiin yleensä yhdistäväksi tekijäksi ja metsät erottaviksi. Tukholma oli kaiken toiminnan keskus, sillä se oli suurten vesiteiden risteyskohdassa: se oli Itämeren kahden lahden ja Mälaren-järven välissä. Silti vesistöt myös erottivat alueita toisistaan. Suomen osalta tämä näkyi siinä, miten alue – ennen jäänmurtajia 1800-luvun lopulla – oli puolet vuodesta jääpeitteen takana. Vaikka joet olivat tärkeitä kulkureittejä, kehittyneen rannikkoseudun ja takapajuisemman sisämaan eroa pidettiin selvänä aina siihen saakka, kunnes rautatiet yhdistivät maan 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen.¹¹ Osana Itämerta Suomi oli kahden keskuspaikan välimaastossa: Pohjanlahden maailman ja balttilaisen maailman. Pohjanlahden keskusalue oli pitkään Tukholma, ja 1700-luvun alusta Pietarista muodostui balttilaisen alueen keskus. Sitä ennen pohjoisen Itämeren keskuksia olivat Tukholman lisäksi Tallinna, Narva ja Riika.¹²

Suomi tarkoitti jo varhain erilaisia asioita eri tilanteissa. Esimerkiksi vapaudenajan valtiopäivillä 1700-luvulla Pohjanlahden itäpuolelta tulleet säätyjen edustajat ajoivat kotiseutunsa eivätkä Suomen asiaa.¹³ Tunnetut

10 Ks. esim. Karonen 2014, 170–177 ja siinä mainittu kirjallisuus.

11 Villstrand 2009, 19.

12 Engman 1995, 33–36.

13 Ks. esim. Karonen 2008.

suomalaisuuden määrittelijät H. G. Porthan, J. L. Runeberg ja Z. Topelius pitivät suomalaisina ihmisiä, joilla oli – kielestä riippumatta – suomalaiset tavat ja käsitykset. Sekä Porthan että Runeberg korostivat rannikkoseutujen ja sisämaan ihmisten erilaisuutta; heille kummallekin oli olemassa kaksi Suomea. Samaten Suomessa kenraalikuvernöörinä 1630- ja 1650-luvulla toiminut Per Brahe havaitsi tarkastusmatkoillaan merkittäviä eroja eri alueiden asukkaiden tavoissa ja toiminnassa.¹⁴

Porthan, Runeberg ja Topelius määrittelivät havaintojensa perusteella, mitä suomalaisuus oli. He näkivät alueellisen kulttuuriperinnön, joka tuotti omintakeisia elämisen ja ajattelun malleja. Tämän taustalla oli väestöllinen jatkuvuus, nykykielellä sanottuna suomalainen populaatio. Se oli juuriltaan ja muutoinkin heterogeeninen, mutta aikalaisajattelussa tuttu väestö nimettiin omaksi kansaksi tai heimoksi, jotka taas koostuivat melko vakiintuneista suvuista. Suomalaisia heimoja nimettiin innokkaasti vielä 1900-luvun alussa. Se oli ajan tapa nimetä alueellisia eroja, jotka puolestaan johtuivat väestöjen erillisyydestä. Hämäläiset, karjalaiset, savolaiset, pohjalaiset olivat todellakin erilaisia paitsi kieleltään ja tavoiltaan myös tietyssä määrin perimältään.¹⁵ Perimän lievät erot eivät kuitenkaan kerro merkittävistä erityispiirteistä, mutta ne paljastavat väestöjen alueellisen erillisyyden eli vähäisen sekoittumisen. Pitkien etäisyyksien vuoksi liikkuvuus oli 1800-luvun lopulle asti varsin pientä: siihen asti noin 80 prosenttia ihmisistä kuoli ja syntyi samalla seudulla.¹⁶ Vasta nopea kaupungistuminen ja Amerikan siirtolaisuus vuosisadan lopussa muuttivat tilannetta. Viimeistään tuolloin ”suomalaiset heimot” alkoivat merkittävästi sekoittua, mikä kiihtyi edelleen varsinkin toisen maailmansodan jälkeen.

Ajatuksen yhdestä Suomesta keksivät akateemiset tutkijat ja muut kirjoittajat, joilla oli kulloinkin omat motiivinsa. Se mitä Suomella tarkoitettiin, riippui ajankohdasta ja kriteereistä: puhutaanko uskonnoista, valtioista, väestöistä, talousalueista vai kulttuureista. Kuten jäljempänä ilmenee, aikalaisille yhtä Suomea ei milloinkaan ollut, vaikka heillä on ollut (erilaisia) käsityksiä suomalaisuudestaan.¹⁷

14 Ks. esim. Klinge 1984, 45–63; Villstrand 2004, 111–113; Tiitta 2008.

15 Lamberg 2018; Nenonen 2018; Viikuna 2014; Salmela 2012.

16 Häkkinen 2018.

17 Tervonen 2014.

Katkokset ja jatkuvuus

Suomen historiaa lähestytään tässä kirjassa jatkuvuuden ja katkosten kautta. Niiden avulla selitetään yhteiskunnallisia muutoksia sekä niiden syitä ja seurauksia. Näkökulman valinnalla on pyritty ottamaan myös etäisyyttä aiempiin Suomen historian esityksiin, vaikka tekijät tiedostavatkin aikaisemman tutkimuksen arvon. Historiassa on kysymys aina jatkuvuudesta, mutta jatkuvuus ei ole ennalta määrättyä vaan se syntyy katkoksisista (*discontinuity*). Jatkuvuutta voidaan siis ymmärtää ja kuvata vain selittämällä katkokset – ja siten havaitaan myös muutokset. Nobelisti Milton Friedmanin sanoin ”vain kriisi, todellinen tai sellaiseksi käsitetty, saa aikaan todellisen muutoksen”.¹⁸ Tässä mielessä syvätkään katkokset, historian tunnetut kriisivaiheet, eivät ole tämän tutkimuksen lähtökohta, vaan aineisto, jolla jatkuvuutta ja sen ehtoja tutkitaan. Taulukossa 1 kuvatut Suomen historian merkittävimmät kriisit toimivat teoksen luvuissa lähtö- ja vertailukohtina sekä kokonaisuuden heuristisena jäsennyksenä.¹⁹

Yksiselitteistä kriisin määritelmää ei ole, vaan käsite sinällään sisältää kaikki pitkittyneet tai pitkävaikutteiset ongelmatilanteet aina henkilökohtaisista kriiseistä ympäristökatastrofeihin. Taulukossa 1²⁰ kriisit on jaettu pääsääntöisesti neljään yleiskategoriaan: demografisiin kriiseihin, taloudellisiin kriiseihin, poliittisiin kriiseihin ja rauhankriiseihin.²¹ Luonnollisesti monet näistä kriiseistä saattavat esiintyä yhtä aikaa, mutta jaottelussa on pyritty löytämään kulloiseenkin ajankohtaan parhaiten soveltuva kriisimääritys. Pällekkäisten kriisien huomioimiseksi taulukkoon on kuitenkin nostettu myös viides kriisityyppi, yleinen kriisi, joka käsittää yhtäaikaaisesti vähintään kolme edellä mainituista kriisiluokista. Taulukon 1 jaottelu osoittaa, että pääosa suomalaisen yhteiskunnan keskeisimmistä kriiseistä oli yleismaailmallisia tai ainakin yleiseurooppalaisia. Selkeästi sisäsyntyiseksi kriisiksi voitaneen katsoa vain 1860-luvun väestökatastrofi, vaikka sekään ei ollut tuolloin kansainvälisesti ainoa laatuaan.

18 Friedmanin 1982, ix. Friedman jatkoi, miten kriisiin reagoidaan aina sen mukaan, mitkä tekijät tuolloin arvioidaan sen syyksi.

19 Karonen & Villstrand 2017; ks. myös Herman 2004; Fraser 2016, 1600-luvun ”yleisistä kriiseistä” ks. Parker & Smith 1997; Parker 2013.

20 Taulukosta on jätetty pois yleiseurooppalainen musta surma ja myöhäiskeskiajan maatalouskriisi, koska niiden on arvioitu koetelleen Suomea vain marginaalisesti, Myrdal 1999, 124; 2003, 148–149; Ortman 2003, 127.

21 Taloudellinen kriisi voidaan määritellä ”poikkeuksellisen syväksi taloudellisen toimeliaisuuden laskuksi” (Hagberg & Jonung 2006, 61). Rauhankriisi on moniongelmainen tilanne yhteiskunnan siirtyessä sotatilasta takaisin rauhanaikaan (Karonen 2012).

Taulukon 1 perusteella näyttää siltä, että nimenomaan kriisit ovat hallinneet Ruotsin ja Suomen historiaa. Varhaismodernin ajan osalta voidaan esittää kysymys, miten Ruotsi (ja Suomi sen osana) ylipäättään selvisi kaikista kohtaamistaan kriiseistä ja pysyi ainakin pääsääntöisesti suvereenina valtiona. Myös modernia Suomea voi pitää monella tavalla ihmeellisenä ”selviytymistarina”, kun sen kehitystä verrataan usean muun pikkuvaltion historiaan.

Vakavista taloudellisista, poliittisista ja demografisista kriiseistä sekä rauhankriiseistä huolimatta – tai juuri niiden vuoksi – Suomessa on usein jouduttu miettimään kokonaan uusia selviytymisratkaisuja. Siksi on hyvä kysyä, miten ja miksi tämä oli mahdollista ja ja miten onnistuttiin. Historiantutkimuksessa oli aikanaan tapana vedota historian tarkoitukseen tai sattumaan, sittemmin tavoitteeksi tuli ”ymmärtää” historiallinen ilmiö suhteessa muihin ilmiöihin sekä aikalaistoimijoiden ymmärrykseen ja tekoihin. Yhteiskuntatieteen ja yhteiskuntahistorian kielellä kysymys on ilmiöiden selittämisestä. Tähän tarvitaan analyttisiä käsitteitä, jotka auttavat operationalisoimaan tutkimustehtävää ja selitysmalleja, jotka eivät ole aikalaisymmärrystä vaan tutkijan ajatuksellisia työkaluja.

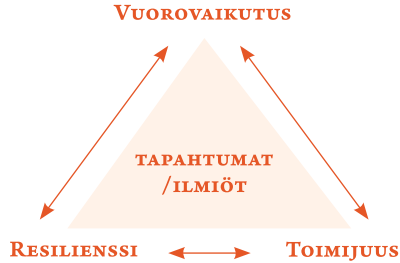
Toimijuus, vuorovaikutus ja resilienssi

Tämän teoksen keskeiset kolme käsitettä ovat toimijuus (*agency*), vuorovaikutus (*interaction*) ja resilienssi (*resilience*) eli selviytymiskyky. Nämä käsitteet ovat toisiinsa kietoutuneita, ja niiden toisistaan erottaminen on tässä yhteydessä ennen kaikkea (esitys)tekninen ja analyttinen ratkaisu. Tarkastelun lähtökohtana on ajatus toimijuuden, yhteisöllisen vuorovaikutuksen ja selviytymiskyvyn muodostamasta yleisestä kontekstista, jonka avulla yhteiskunnan ilmiöitä ja prosesseja tutkitaan. Tarkastelu ei käytännön syistä useinkaan ulotu tapahtumien tai yksilöiden tasolle – vaikka juuri niistä on kysymys – vaan keskittyy ensisijaisesti makro- ja mesotasolle.

Kun teos kattaa yli puolen vuosituhannen historian, ilmiöille ja käsitteille ei ole määritelmiä, jotka soveltuvat yksiselitteisesti kaikkiin aikakausiin tai kaikkiin yhteisöihin. Tästä olkoon esimerkkinä laajasti omaksuttu jako varhaismoderniin ja moderniin yhteiskuntaan, joiden dikotomiolla on totuttu selittämään kumpakin. Toisaalta historiantutkimuksen tehtävänä voi pitää juuri sitä, millaisin käsittein ja mallein muuttuvaa maailmaa voi selittää. Tarjolla ovat olleet suuret ja pienet tekijät jumalasta ja ilmas-

TAULUKKO 1. Suomen historian 13 vakavinta kriisiä noin vuosina 1520–2000.

AIKAKAUSI	TARKKA AJANJAKSO	KRIISIN LUONNE	SELITYKSET
” Lyhyt 1500-luku ” (noin 1520–1600)	1. Kalmarin unionin purkautuminen ja reformaation alkuvaiheet (noin 1520–1540) 2. 1590-luvun kriisi kokonaisvaltaisena häiriötilana (noin 1590–1610)	1. Poliittinen kriisi 2. Yleinen kriisi	1. Ruotsin valtionrakennuksen kannalta keskeinen ajanjakso, johon sijoittuu myös merkittäviä maallisia ja hengellisiä institutionaalisia murroksia 2. Merkitykseltään edellä mainitun kriisin luokkaa
” Lyhyt 1600-luku ” (noin 1648–1740)	3. 30-vuotisen sodan jälkitila (noin 1648–1655) 4. 1690-luvun kuolovuodet (noin 1696–1697) 5. Suuren Pohjan sodan jälkitilat (noin 1721–1740)	3. Rauhankriisi 4. Taloudellis-demografinen kriisi 5. Rauhankriisi	3. Suurvalta-asemaa yhtä aikaa vahvistanut ja sen perustaa murentanut ajanjakso 4. Väestöä merkittävästi verottanut ja itsevaltiuden (näennäisen) heikkouden osoittanut periodi 5. Kansainvälisen aseman murskannut ja poliittis-taloudellisten rakenteiden murroskausi
” Pitkä 1800-luku ” (noin 1809–1920)	6. Ruotsin valtakunnan hajoaminen ja autonomisen suuriruhtinaskunnan vakiintuminen (noin 1809–1820) 7. 1860-luvun väestökatastrofi (1865–1868) 8. 1870-luvun lopun taloudellinen kriisi (1877–1878) ja 1880-luvun deflaatio 9. Venäläistämiskausi, ensimmäisen globalisaation kausi sekä valtiollinen kriisi (1899–1919) 10. Sisällissota ja muut ensimmäisen maailmansodan seuraukset (1918–1920)	6. Rauhankriisi 7. Taloudellis-demografinen kriisi 8. Taloudellinen kriisi 9. Poliittinen ja taloudellinen kriisi 10. Yleinen kriisi	6. Esivallan vaihtamisen aika sekä uusien organisaatioiden ja instituutioiden rakentamisen aika 7. Hallintokoneiston ja talouden haavoittuvuuden osoittanut ajanjakso 8. Kansainvälisen talouden ongelmien aika, suuriruhtinaskunnan siirtyminen kultakantaan 9. ”Suomalaisten instituutioiden” puolustus 10. Yhteiskunnan (osittainen) hajoaminen ja uudelleenluonti
Itsenäisyyden ajan kriisit (noin 1930–2000)	11. 1930-luvun lama ja sisäpolitiikan ääri-ilmiot (noin 1929–1936) 12. Toisen maailmansodan jälkeinen aika (noin 1944–1950) 13. Toinen globalisaatio (jatkuu edelleen) sekä taloudellinen lama 1990-luvulla (noin 1990–1995)	11. Taloudellis-poliittinen kriisi 12. Rauhankriisi 13. Taloudellis-poliittinen kriisi: EU, globaali	11. Poliittinen ja talouselämän yhtäaikainen kriisikausi 12. Kokonaisvaltainen yhteiskunnallisen ja poliittisen toiminnan suunnanmuutos 13. ”Luova tuho” ja oikea, uuden poliittisen suunnan löytäminen, kansainvälinen kilpailukyvyyn kehittäminen ja kilpailuvaltion luonti

KUVIO 1. Keskeiset analyttiset käsitteet ja niiden väliset suhteet.

tosta tavallisen ihmisen tarinoihin. Tässä teoksessa pyritään kuroma umpeen pitkä kaari toimijoista rakenteisiin ja toinspäin.

Tutkimuksessa rakenteen ja toimijan suhde on usein nähty ongelmalliseksi, koska ne on erotettu käsitteellisesti toisistaan. Asiaan on periaatteessa yksinkertainen ratkaisu: kaikki *yhteiskunnan* rakenteet ovat ihmisten toiminnan tuloksia ja niitä pitävät yllä ihmisten teot. Ne eivät siis ole ihmisen ulottumattomissa olevia rakenteita. Luonnonolot toki ovat osin ihmisistä riippumattomia, mutta historiassa onkin kiinnostavaa se, miten ihmiset ovat ratkaisevasti muuttaneet myös niiden vaikutusta sopeutamalla tilanteeseen ja muokkaamalla ympäristöään. Luonnon välttämättömyyden ohella rakenteiksi ymmärretään yleensä myös instituutiot, säännöt ja tavat, jotka ohjaavat tai rajaavat ihmisten tekemisiä. Tässä mielessä jokaisessa yhteiskunnassa on rakenteellisia tekijöitä, jotka vaikuttavat yksilöiden elämään ja jotka koetaan esimerkiksi mahdollisuuksien puutteena. Yksilön kannalta on siis pakkoja, joiden rajoissa on eletävä (”mahdollisen rajat”), mutta ainakin periaatteessa nämäkin rakenteet ovat aina muutettavissa. Ne ovat ihmisten itsensä tekemiä ja siten oleellisia tekijöitä *yhteiskunnan* historiassa.²²

Konstruktivistinen yhteiskuntateoria ratkaisee rakenteen ja toimijan ”ongelman” niin, että ihmiset rakentavat itse yhteiskuntansa ja heistä tulee siten sen rakenteiden osia: maailma on rakennettu ja rakenteistunut sekä yksilö- että makrotasolla. Tämän kirjan tavoitteena on tutkia, miten ihmisyhteiskunta toimii ja muuttuu – isompina tai pienempinä osasina. Yhteiskunnan piirteitä tai toimintamekanismeja kuvataan rakenteina, mutta ne ovat viime kädessä toimijuutta. Rakenteen hahmot-

22 Haapala & Lloyd 2018, 6–18; Lloyd 1993; Schyrock & Smail 2011; Sewell 2005; Berger & Luckman 1967.

taminen on siten tavallaan tutkimustulos, joka kertoo toiminnan syy- ja seuraussuhteista.

Historian toimijaksi (subjektiksi) on tarjottu aikanaan myyttisiä voimia, sitten jumalaa, toisinaan aatteita ja ideoita, mutta viimeiset sata vuotta historian toimijaksi on useimmin nähty ihminen itse. Kun suurmiehistä päästiin eroon, alettiin korostaa joukkojen tai kansan toimijuutta historiassa. Tämä niin sanottu kollektivistinen historia suuntasi katseen suuriin väestöryhmiin ja näiden arkeen. 1900-luvun sosiaalhistoria oli pitkälti ryhmien historiaa, kunnes niin sanottu uusi sosiaalhistoria toi keskiöön yksilön – usein ns. tavallisen ihminen – ja tämän kokemusmaailman. Kulttuurinen käänne taas irrotti kokemuksen, identiteetin ja toiminnan materiaalisista kausaalisuhteista. Todellisuuden 'tekstuaalisuuden' (diskurssin) rinnalla yleistyivät mikrohistoria ja verkostoa analyysi. Kumpikin korosti subjektin merkitystä historian analyysissä ja selittämisessä, vaikkakin eri näkökulmista. Samalla perinteinen rakennehistoria lähes hävisi – kunnes palasi jälleen 2010-luvulla. Rakennehistoria ei tosin milloinkaan hävinnyt talous- ja väestöhistoriasta.²³

Toimijuus tulee ajatella yksittäistä subjektia laajemmin, jolloin kysymys on vuorovaikutuksesta. Ajatus toimijuudesta pitää sisällään yksilön itsensä mutta myös hänen toimintansa ehdot. Vaikka historian tutkimuksessa tarkastellaan yksittäisiä tekoja, ihmisiä ja tapahtumia, historia on tutkijalle aina kontekstualisoitua ja käsitteellistettyä menneisyyttä, ilmiöiden historiaa. Tämä tarkoittaa myös toimijuuden näkemistä tuossa kontekstissa, ison ja pienen historian leikkauspisteessä. Toimijoita voi olla monenlaisia, kuten vaikkapa yksilö, herra, renki, sääty, luokka, valtio, kansakunta, kylä, perhe ja niin edelleen. Toimijuuden näkökulma korostaa paitsi subjektin tärkeyttä (mitään ei tapahdu itsestään) myös sitä miten tämä subjekti syntyy vuorovaikutuksessa toisiin ihmisiin ja muihin olosuhteisiin. Yhteiskuntafilosofi Karl Marx yksinkertaisti aikanaan sattuvasti, miten ihmiset tekevät itse historiansa, mutta heille annetuissa puitteissa – ja lisäksi toisaalla, että historia on näytelmä, jossa on näyttelijät mutta ei käsikirjoitusta.²⁴

Vuorovaikutuksessa on siis kyse siitä, ettei ole yhteiskuntaa ilman toimijoita ja näiden keskinäistä vuorovaikutusta, mutta myös vuorovaikutus toimijoiden ja yhteiskunnan välillä on välttämätöntä. Toimijuus syntyy

23 Guldi & Armitage 2014; Hunt 2014; Handlay ym. 2018. Suomesta ks. Haapala & Markkola 2017; Karonen & Hakanen (toim.) 2017.

24 Kolakowski 1978, 338–341. Toiminnan teoriasta sosiologiassa ks. esim. Heiskala 2000.

viime kädessä aina vuorovaikutuksesta, vaikka lähtökohtana onkin yksilön intentio. Vuorovaikutuksen mahdollisuudet, muodot ja keinot puolestaan vaihtelevat ajan, paikan ja tilanteen mukaan. Yhteiskunnallinen vuorovaikutus synnyttää sosiaalisia siteitä, jotka kiteytyvät instituutioina, kuten valtiolaitoksena, lainsäädäntönä, normeina ja arvoina, jotka taas jäsentävät ihmisten arkista toimintaa.²⁵

Historioitsijat tyytyivät pitkään kausaalipäätelmissään näennäisen yksinkertaisesti 'syihin' niitä enempää erittelemättä. Nytemmin he ovat alkaneet kiinnittää yhä enemmän huomiota juuri vuorovaikutussuhteisiin. Tämä interaktiivinen päättely voi käsittää kaiken ihmisten ja ryhmien arkipäiväisestä vuorovaikutuksesta ihmisen ja ympäristön väliseen vuorovaikutukseen sekä aina mantereiden tai kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen asti. Tämä vuorovaikutusta painottava näkökulma korostuu siinä ruotsalaisessa ja suomalaisessa tutkimuksessa, jossa on tarkasteltu valtaapitävien ja hallittujen suhdetta. Poliitiikan areenalla interaktiivinen suhde on enemmän tai vähemmän symmetrinen, mutta siihen sisältyy silti aina jonkinlainen vastavuoroisuuden mahdollisuus. Näin vastavuoroisuus ja vuorovaikutus edellyttävät toisiaan ja saavat muuttuvissa tilanteissa ja olosuhteissa erilaisia muotoja mm. yhteiskunnallisissa voimasuhteissa.²⁶

Kuten edellä todettiin, historia syntyy katkoksista huolimatta jatkuvuudesta, jota voidaan kuvata ja selittää resilienssin käsitteellä. Se sai alkunsa ekologian piiristä 1970-luvun alussa, jolloin sillä tarkoitettiin ekosysteemien vakautta ja kykyä sopeutua kriisien ja ulkoisten shokkien aiheuttamiin vaikeuksiin. Nykyisinkin resilienssi määritellään usein ytimekkäästi ”kapasiteetiksi olla joustava”.²⁷ Termi on sittemmin siirtynyt ekologian tutkimuksesta myös yhteiskuntatieteisiin, mutta sen hyödyntäminen on ollut harvinaista perinteisessä humanistisessa tutkimuksessa, joka ei yleensä tarkastele yhteiskuntaa järjestelmänä. Sen sijaan käsite on yleistynyt arkeologiassa ja alkuperäiskansojen tai muiden ’selviytyjien’ tutkimuksessa sekä aivan viime aikoina myös poliittisessa historiassa.²⁸

Tässä teoksessa resilienssillä tarkoitetaan edellä mainittua joustokykyä, jonka tuloksena on kestävyys ja jatkuvuus. Lukuisten kriisien ja mui-

25 Lloyd 1993.

26 Villstrand 2017, 582–588.

27 Holling 1973; Redman & Kinzig 2003, 14.

28 Esimerkkejä yhteiskunnan kestävyuden tutkimuksesta, kun sillä tarkoitetaan väestöä, ruokaa, resursseja, sotia ja eriarvoisuutta ks. Fogel 2004; Schyrock & Smail 2011; Scheidel 2017.

den katkosten leimaama Suomen historia on oiva kohde tutkia yhteiskunnan kestävyyttä ja sen ehtoja. Tuloksena on yhteiskunnan historia, joka ei ole kehityskertomus eikä loputtomien kriisien kyllästämä selviytymistarina vaan vaihtuvista olosuhteista ja tilanteista kumpuavaa jatkuvuutta ja monenlaisten kokemusten kehystarina.²⁹

Teoksen rakenne

Suomalaisen yhteiskunnan historia 1–2 ei ole tyyppinen antologia erillisine artikkeleineen, vaan kummankin kirjan luvut muodostavat temaattisen kokonaisuuden. Ensimmäinen nide on jaettu neljään jaksoon, jotka jäsentävät suomalaisen yhteiskunnan muotoutumisen ja muutoksen taitteita. Näitä taitekohtia määrittävät rakenteelliset tekijät, kuten ympäristö, väestö ja talous, sekä instituutiot, kuten kirkko, valtio ja kansalaisyhteiskunta. Muutokset nähdään teoksessa kuitenkin toimijuuden ja vuorovaikutuksen tuloksina ja ennen kaikkea ylijärjaisinä ilmiöinä. ”Suomalainen yhteiskunta” ei siis ole sisäsyntyisen kehityksen vaan laajemman vuorovaikutuksen tulos.

Tämän teoksen avaa keskiajalta 1600-luvulle ulottuva jakso, jolloin suomalainen yhteiskunta syntyi osana Ruotsin valtiota. Ensimmäisen luvun kirjoittajat Sari Katajala-Peltomaa, Raisa-Maria Toivo ja Olli Matikainen tarkastelevat vallan ja toimijuuden institutionalisoitumista myöhäiskeskiajalta 1590-luvun kriisiin asti. Hengelliset toimijat, kuten piispat, olivat aikakauden keskeisiä vallankäyttäjiä, ja maallista valtaa puolestaan edusti Ruotsin keskushallinto. Luku nostaa näiden toimijoiden rinnalle myös maallikot ja erityisesti aikakauden naiset, jotka ovat aiemmassa tutkimuksessa jääneet vähälle huomiolle.

Kirjan toisessa luvussa Tapio Salminen ja Kirsi Salonen analysoivat vuorovaikutuksen toteutumiseksi välttämättömiä toimintaympäristöjä ja rakenteita keskiajalta 1600-luvun alkuun. Erilaiset kulttuuriset ja poliittiset virtaukset levisivät aikakaudella vilkkaasti, ja tiedonvälittäjinä toimivat etenkin maalliset ja hengelliset instituutiot. Laajemman kulttuurisen ja poliittisen vuorovaikutuksen ohella luku keskittyy myös varsinaisiin vuorovaikutustilanteisiin: missä aikakauden ihmiset tapasivat toisiaan ja kuinka tieto käytännössä liikkui ihmisryhmien ja alueiden välillä?

29 Villstrand & Karonen (toim.) 2017. Suomalaisen yhteiskunnan muutos kehitysteorian (*development theory*) näkökulmasta on esitetty teoksessa Koponen & Saaritsa (toim.) 2019.

Marko Lamberg, Ulla Koskinen ja Petri Karonen puolestaan selvittävät suomalaisten selviytymistä pikkujääkauden ja vihamielisen ympäristön paineissa. Hankalissa olosuhteissa käytännön tietotaito, osaaminen ja toimintojen hajautuskyky olivat keskeisiä selviytymiskeinoja. Ehkä hie-man yllättäen myös aikakaudella alkanut yhteiskunnan kirjallistuminen auttoi paikallisyhteisöjä selviytymään vaikeuksista, ja yhteiskuntaryhmit talonpojista alkaen oppivat arvostamaan kirjallisia dokumentteja. Asia-kirjojen avulla alamaiset saattoivat esimerkiksi viitata tuomioistuimien tekemiin päätöksiin taistelllessaan oikeuksistaan.

Kirjan toinen pääjakso kattaa aikakauden 1600-luvun puolimaista Suomen sotaan sekä Ruotsin ja Suomen yhteisen historian päättymiseen. Jakson aloittaa Jari Eilolan, Marko Hakasen, Petri Karosen ja Ulla Koski-sen kirjoittama luku, jossa tarkastellaan siviilihallinnossa, oikeuslaitok-sissa ja valtiopäivillä vaikuttaneita toimijoita ja näiden urakehitystä, jota usein siivittivät henkilökohtaiset suhdeverkostot. Luku analysoi usean ai-kakaudella eläneen yksilön toimintaa sekä sääty-yhteiskunnan asettamia rajoja yksilöiden toimijuudelle.

Nils Erik Villstrand, Petri Karonen, Antti Räihä sekä Piia Einonen puolestaan tarkastelevat kolmea aikakauden keskeistä kriisiä vuorovaiku-tuksen näkökulmasta. Luku pohtii, millainen merkitys yhteiskunnallisella vuorovaikutuksella oli 30-vuotisen sodan, suuren Pohjan sodan sekä Suo-men sodan jälkeisissä myllerryksissä ja erinäisten ristiriitojen sovittelussa. Vakavista kriiseistä huolimatta suomalais-ruotsalainen yhteiskunta pysyi suhteellisen vakaana, ja osaltaan tätä edesauttoi esivallan ja alamaisten keskinäinen vuorovaikutus.

Jakson päättää Petri Karosen, Nils Erik Villstrandin, Antti Räihän ja Miiikka Voutilaisen pohdinta ankaran kriisikauden vaikutuksista yhteis-kunnalliseen sietokykyyn. Luku vahvistaa edellä esille nousseen havain-non, jonka mukaan Ruotsin valtakunta selvisi ongelmistaan kohtuullisen hyvin, ja kirjoittajat etsivät vastauksia siihen, miksi niin kävi.

Kirjan kolmannen jakson muodostaa aika autonomisen Suomen synnystä 1910- ja 1920-lukujen vaihteeseen. Tämän niin sanotun pitkän 1800-luvun aikana syntyi Suomen 'valtio' eli itsehallinnollinen Venäjän keisarikunnan osa, joka lopulta irtosi emämaastaan. Ero Ruotsista syn-nytti uuden hallinnollisen ja taloudellisen kokonaisuuden. Pertti Haa-palan, Marko Tikan, Johanna Wassholmin ja Ann-Catrin Östmanin kir-joittama luku kuvaa, miten uusi tilanne toi mukanaan uudet poliittiset toimijat: keisarin, suuriruhtinaskunnan hallinnon ja suomalaiset intres-

siryhmät. Alussa olivat säädyt erioikeuksineen, sitten syntyi kansalaisyhteiskunta järjestöineen ja valtiopäiväpuolueineen. 1800-luvun lopulla puolueet jakautuivat ideologisesti ja sosiaalisesti luokkapuolueiksi. Varhainen demokratia kuitenkin epäonnistui muutosten hallinnassa, ja uuden valtion tulevaisuus ratkaistiin aseina.

Suomalaisen – ja myös suomenkielisen – yhteiskuntaelämän synty 1800-luvulla perustui alamaisten osallistumiseen uuden kansalaisyhteiskunnan jäseninä. Toisin kuin emämaassa suomalaiset pääsivät osallistumaan melko varhain valtiollisiin ja paikallisiin hallintoelimiin ja niiden vaaleihin. Julkisesta kansalaistoiminnasta tuli politiikan tärkein foorumi, ja se synnytti aatteelliset joukkoliikkeet, jotka kyseenalaistivat autoritaarisen valtion legitimiisyyden. Petri Karonen, Piritta Frigren, Sami Suodenjoki ja Pertti Haapala kuvaavat luvussaan, miten alamaisesta tuli kansalainen ja kuinka yhteiskunnallinen vuorovaikutus muuttui horisontaalisesta valtasuhteesta yhä enemmän vertikaaliseksi vuorovaikutukseksi kansalaisten kesken. Samalla yksilön suhde valtioon ja yhteiskuntaan muuttui ratkaisevasti: Suomesta tuli moderni oikeusvaltio.

Edellä kuvatusta edistyksestä huolimatta 1800-luku alkoi kriisistä eli Napoleonin sodista ja Suomen valloituksesta, ja 1900-luku puolestaan käynnistyi maailmansodalla ja Suomen sisällissodalla. Vaikka näiden myllerrysten tuloksena oli jälkikäteen katsoen suomalaisen yhteiskunnan muodostuminen, kyseessä oli todellinen katastrofi, jonka lopputulos olisi voinut olla hyvin toisenlainen. Nämä edellä mainitut kriisit tulivat ulkoapäin, ja ne kuvaavat, miten ratkaisevia niin sanotut ulkoiset tekijät olivat Suomen synnyssä. Pertti Haapala ja Pirjo Markkola tarkastelevat luvussaan näitä sota-aikojen kriisejä sekä 1860-luvun nälkävuosia, jolloin suomalaisten tulevaisuus oli katkolla ruoan puutteen ja tautien vuoksi. Nälkävuodet myös osoittavat, miten hauras tuolloinen yhteiskunta oli. Pelastus oli samanaikainen Euroopan teollistuminen ja talouskasvu, johon suomalaisetkin pääsivät mukaan. Ensimmäinen globalisaatio sitoi Suomen maailmantalouteen, jonka muutokset mullistivat myös arjen ja politiikan.

1900-luvun Suomi oli uudenvuodenlainen: sitä leimasivat talouskasvu, elintason nousu ja demokratian voitto. Pitkää valtiokriisiä vuosina 1899–1919 seurasi yllättävänkin stabiili yhteiskunta. Tässä Suomi erosi selvästi muista maailmansodan jälkeen itsenäistyneistä itäisen Euroopan maista. Ville Kivimäki, Minna Harjula, Antti Malinen ja Pasi Nevalainen analysoivat luvussaan, miten sodista ja muista ongelmista huolimatta vahvistui

kansalaisten Suomi, eli miten ihmiset omassa arjessaan kiinnittyivät kansallisvaltioon. Valtiokansalaisuus vaati alistumista ja uhrautumista, mutta myös lupasi niin paljon, että Suomesta kehkeytyi monessa mielessä varsin homogeeninen ja luja kansakunta, kuten vaikeuksia kokeneessa maassa tuli tavaksi korostaa.

Mervi Kaarninen, Heli Valtonen ja Jari Ojala tarkastelevat 1900-luvun yhteiskunnan uudenlaista vuorovaikutusta: liikkuvuutta, tietoa ja sen siirtoa, koulutusta sekä osaamista ja osallistumista. Kansalaisilta edellytettiin uudenlaisia valmiuksia, joiden hallinta toi vastaavasti heille merkittäviä etuja ja paransi ihmisten elämää. Vaikka käsite 'osaamisyhteiskunta' keksittiin vasta 2000-luvulla, juuri kansalaisten kapasiteetti oli ratkaiseva tekijä edistykselle, jota alettiin pitää yhteisenä tavoitteena samaan tapaan kuin kansallistunnetta sata vuotta aikaisemmin.

Suomen vauhdikas modernisoituminen 1900-luvulla perustui osamiseen ja talouskasvuun, jolle saatiin ratkaiseva kimmoke maailmantalouden ja liikkuvuuden kasvusta. Vasta toisen maailmansodan jälkeen Suomi lakkasi olemasta maatalousmaa ja koki monta rakennemuutosta teollisesta yhteiskunnasta tietoyhteiskuntaan. Pertti Haapala, Matti Hanrikainen, Jari Eloranta, Marko Tikka ja Pirjo Markkola selittävät niitä rakenteellisia tekijöitä, jotka tekivät Suomesta modernisaation mallimaan, laajoihin tulonsiirtoihin perustuvan hyvinvointivaltion, jonka asukkaat olivat tyytyväisimpiä maailmassa. Ainakin yksi utopia oli saavutettu: ihmiselämän pituus, turvallisuus, terveys, menestymisen mahdollisuudet ja tasa-arvo ylittivät monin verroin sen mitä 1800-luvulla osattiin kuvitella.

Kriisit, kriisietietoisuus ja kriisien pitkäaikaisvaikutukset nousivat näitä teoksia viimeistellessä aivan uudella tavalla yleiseen tietoisuuteen, kun pandemioiden ajateltiin jääneen jo historiaan.³⁰ Teosten suunnitteluvaiheessa oli mahdotonta aavistaa tulevaa, mutta toivottavasti kirjassa esitetyt havainnot ja päätelmät antavat lukijoille välineitä ymmärtää vaikeuksissa olevaa maailmaa ja uskallusta katsoa avoimin silmin tulevaisuuteen, kuten ihmiset ovat tuhansia vuosia tehneet.

30 Koronakriisin vakavuudesta kertoo yksin se, että kesällä 2020 valtion lisätalousarviossa Suomen Akatemia sai 20 miljoonan euron määrärahan kriisivalmiuteen ja huoltovarmuuteen liittyvän tieteellisen tutkimuksen edistämiseen.

Kirjallisuus

- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1967) *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Doubled.
- Engman, Max (1995) *Petersburgska vägar*. Espoo: Schildt.
- Fogel, Robert (2004) *The escape from hunger and premature death, 1700–2100: Europe, America and the third world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fraser, Ian (2016) Legitimation crisis. Teoksessa Iain McLean & Alistair McMillan (toim.) *The concise Oxford dictionary of politics*. 3. painos. Oxford: Oxford University Press.
- Friedman, Milton (1962/1982) *Capitalism and freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Guldi, Joe & Armitage, David (2014) *The history manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haapala, Pertti (2021) Lived historiography: national history as a script to the past. Teoksessa Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (toim.) *Lived nation as the history of experiences and emotions in Finland, 1800–2000*. Lontoo: Palgrave McMillan, 29–57.
- Haapala, Pertti & Lloyd, Christopher (2018) Johdanto: rakennehistoria ja historian rakenteet. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria: Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 6–30.
- Haapala, Pertti & Markkola, Pirjo (2017) Se toinen (ja toisten) historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2017, 302–316.
- Hagberg, Thomas & Jonung, Lars (2006) Hur svår var 1900-talskrisen i Finland och Sverige? Teoksessa Juhana Aunesluoma & Susanna Fellman (toim.) *Från olika till jämlika. Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet: Svenskt i Finland – Finskt i Sverige III*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet, 60–85.
- Heiskala, Risto (2000) *Toiminta, tapa, rakenne. Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hermann, Charles F. (2004) Crisis. Teoksessa Joel Krieger (toim.) *The Oxford companion to politics of the world*. 2. painos. Oxford: Oxford University Press.
- Holling, C. S. (1973) Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics* 4:1, 1–23. [Http://webarchive.iiasa.ac.at/Admin/PUB/Documents/RP-73-003.pdf](http://webarchive.iiasa.ac.at/Admin/PUB/Documents/RP-73-003.pdf). (haettu 1.10.2020)
- Hunt, Lynn (2014) *Writing history in the global era*. New York: Norton.
- Handley, Sasha & McWilliam, Rohan & Noakes, Lucy (toim.) (2018) *New directions in social and cultural history*. Lontoo: Bloomsbury.
- Karonen, Petri (2008) De finska borgarna och begreppet ”Finland”. Om borgarståndet och dess krav på ständertidens riksdagar. Teoksessa Max Engman & Nils Erik Villstrand (toim.) *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland NR 715. Helsinki & Tukholma: Svenska Litteratursällskapet & Atlantis, 265–283.
- Karonen, Petri (2012) Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat. Fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget. Teoksessa Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (toim.) *Svärdet, ordet och pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia. Festskrift till Nils Erik Villstrand den 24 maj 2012*. Turku: Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo XII, 189–209.
- Karonen, Petri (2014) *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karonen, Petri & Hakanen, Marko (toim.) (2017) *Personal agency at the Swedish age of greatness 1560–1720*. Studia Fennica Historica 23. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karonen, Petri & Villstrand, Nils Erik (2017) Kriser och resiliens i Finlands historia 1400–2000. *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2017, 618–639.
- Klinge, Matti (1984) *Runebergs två fosterland*. Helsinki: Söderström.
- Kolakowski, Leszek (1978) *Main currents of Marxism: Its rise, growth, and dissolution. Vol. 1, The founders*. Oxford: Clarendon Press.

- Koponen, Juhani & Saaritsa, Sakari (toim.) (2019) *Nälkämäasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinnioittajana*. Helsinki: Gaudeamus.
- Laakso, Veikko (1982) *Kustaa Vaasan verouudistusten toimeenpano ja vaikutukset Kokemäenkartanon läänissä*. Turun Historiallinen Arkisto 37. Turku: Turun historiallinen arkisto.
- Lamberg, Marko (2018) *Yliarjainen Suomi 1300–2000*. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen 1400–2000*. Tampere: Vastapaino, 31–66.
- Lehtinen, Erkki (1961) *Hallituksen yhtenäistämispoliittikka Suomessa 1600-luvulla (1600–n. 1680)*. Historiallisia Tutkimuksia LX. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lloyd, Christopher (1993) *The structures of history*. Oxford: Blackwell.
- Myrdal, Janken (1999) *Jordbruket under feodalismen 1000–1700. Det svenska jordbrukets historia*. Tukholma: Natur och kultur.
- Myrdal, Janken (2003) *Digerdöden, pestvägor och ödeläggelse. Ett perspektiv på senmedeltidens Sverige*. Scripta minora 9. Tukholma: Sällsk. Runica et mediaevalia.
- Nonenon, Marko (2018) *Alueiden Suomi 1500–2000*. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen 1400–2000*. Tampere: Vastapaino, 67–91.
- Orman, Eljas (2003) *Talonpoikainen maalaisyhteiskunta*. Teoksessa Viljo Rasila & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.) *Suomen maatalouden historia 1: Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Parker, Geoffrey & Smith, Lesley M. (toim.) (1997) *The general crisis of the seventeenth century*. Lontoo: Routledge.
- Parker, Geoffrey (2013) *Global crisis. War, climate change & catastrophe in the seventeenth century*. New Haven & Lontoo: Yale University Press.
- Redman, Charles L. & Kinzig, Ann P. (2003) Resilience of past landscapes: Resilience theory, society, and the Longue Durée. *Conservation Ecology* 7:1, 14.
- Renvall, Pentti (1949) *Kuninkaanmiehiä ja kapinointsijoita Vaasa-kauden Suomessa*. Helsinki: Tammi.
- Salmela, Elina (2012) *Genetic structure in Finland and Sweden: Aspects of population history and gene mapping*. Helsinki: University of Helsinki.
- Scheidel, Walter (2017) *The great leveler. Violence and the history of inequality from the stone age to the twenty-first century*. Princeton: Princeton University Press.
- Schyrock, Andrew & Smail, Daniel Lord (2011) *Deep history. The architecture of past and present*. Oakland: University of California Press.
- Seppälä, Suvia (2009) *Viljana, nahkoina, kapakalana: Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa vuosina 1539–1609*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sewell, William William H. Jr. (2005) *Logics of history: Social theory and social transformation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tiitta, Allan (2008) H. G. Porthan Suomen maantieteen tuntemuksen edistäjänä. *Auraica. Scripta a Societate Porthan edita* 1/2008: 22. [Http://ojs.tsv.fi/index.php/Aur/](http://ojs.tsv.fi/index.php/Aur/) (haettu 1.10.2020).
- Tilly, Charles (1990) *Coercion, capital, and European states, AD 990–1990*. Cambridge: Blackwell.
- Villstrand, Nils Erik (2004) *Greve Per Brahe den yngre och Finland*. Teoksessa Jorma Hytönen (toim.) *Pietari Brahe matkustaa/Per Brahe d.y. på resa*. Turku: Turun maakuntamuseo.
- Villstrand, Nils Erik (2009) *Finlands svenska historia 2: Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*. Helsinki & Tukholma: Svenska Litteratursällskapet i Finland & Atlantis.
- Villstrand, Nils Erik (2017) *Monolog eller dialog? Den tidigmoderna svenska staten i möte med sina undersåtar*. *Historisk Tidskrift för Finland* 102:3, 582–588.
- Villstrand, Nils Erik & Karonen, Petri (toim.) (2017) *Kulkemattomat polut. Mahdollinen Suomen historia*. Helsinki: Gaudeamus.